

Första världskriget som historisk vattendelare

- arkiv som skolresurs

Första världskriget har hamnat i skuggan av andra världskriget i historieundervisningen, och även om Sverige aldrig blev direkt inblandat påverkades människor på olika sätt. Maria Gussarsson från Krigsarkivet ger exempel på historiska källmaterial som kastar ljus över svenska perspektiv på första världskriget och frågor som kan ställas till källorna.

Första världskriget har i svensk skolundervisning ofta fått mycket begränsat utrymme, vilket troligtvis kan förklaras med att det haft en tendens att helt enkelt hamna i skuggan av det andra världskriget. Men med tanke på dess stora betydelse och de många lärdomar och paralleller vi kan dra av det i dag, kan detta

tyckas olyckligt. Kriget förde med sig lidande och stora kostnader för många länder. Men det innebar så mycket mer än så: det kom att spela en fundamental roll för kvinnornas inträde på arbetsmarknaden och i politiken, avkolonialiseringen, ryska revolutionen, den tekniska utvecklingen och så vidare.

Även om Sverige inte var direkt involverad i första världskriget, kom det också att få stor påverkan här. Inom sjöfarten var läget, exempelvis, mycket kritiskt, fler än 200 svenska fartyg gick under på grund av torpedering eller minor. För var och en blev det ransoneringssystem för varor och andra förnödenheter som myndigheterna tvingades införa kännbart. Armén genomförde en partiell mobilisering och flottan fick i uppgift att bevaka de svenska territorialgränserna samt skydda den civila sjöfarten genom konvojering.

Arkiven som resurs i skolan

I svenska arkivinstitutioner finns historiska källor som berättar om hur man här påverkades av första världskriget. De kan ge oss en direkt inblick i hur det var att leva i skuggan av kriget, hur människor agerade och

LÉGATION DE SUÈDE

Petrograd den 14./1.mars 1917.

Handbref n:r 15.

Förtrolig
Utrikesafdelningen
2. detaljen
Ink. d. 21/3 1917
D:ii nr 15.2.
.....bl.

Ans. 21.3.17.

Det. 21.3.17.

Broder.

Staden är i händerna på arbetarna och trupperna, som öfvergått till dem. Under loppet af den 12. gifvo sig alla i staden varande trupper, synbarligen i allmänhet utan strid. En del af officerarna ställde sig på samma sida, under det att andra häktades eller äfven expidierades. I går såg man många officerare vandra omkring, dock alla utan vapen, utom de som voro med de revolutionära. Peter-Pauls fästningen togs äfven, antingen den 12. på kvällen eller den 13. tidigt på morgonen.

Den 13. fortsatte de revolutionära att sätta sig i besittning af staden. Motstånd mötte dem på sina håll från poliser, som höllo sig dolda på polisstationer eller i sina bostäder. Jakten efter poliser fortgår ännu genom undersökningar i alla hus. Det var rätt mycket skjutande på gatorna i går, och äfven i dag hör man skottväxling då och då. Mången gång uppkommer ju dylik af ren ovarsamhet eller missförstånd. Ett skott aflossas af okynne eller af obekantskap med det nyförvärfvade vap-

varför, och med detta som fond kan vi i sin tur diskutera en rad nutida frågor. I Riksarkivet, exempelvis, finns ett stort antal arkiv (d v s en specifik myndighets, persons, förenings e.d. sparade handlingar) som kan användas i detta syfte.

Riksarkivet har – sedan snart 400 år tillbaka - till uppgift att ta emot och bevara, och också tillgängliggöra handlingar från statliga myndigheter. Men dagens samlingar innehåller även ett betydande antal privatarkiv, det vill säga handlingar som tillhört enskilda personer, föreningar, gårdar, politiska partier m.m.

Riksarkivet har som särskild målsättning att arbeta för att lärare och elever ska hitta till arkiven och se de möjligheter handlingarna där erbjuder. Skolvisningar på plats i arkivinstitutionerna är ett sätt att göra detta, att erbjuda källor och undervisningsmaterial på webben ett annat. På hemsidan www.riksarkivet.se finns under rubriken ”Att använda arkiven”, ”Skola och studier” även undervisningsmaterial av olika slag. Här kommer inom kort även ”Första världskriget i arkiven – vad kan vi lära oss av historien?” att läggas ut.

”Första världskriget i arkiven – vad kan vi lära oss av historien?” består av källor med introduktionstexter på olika teman, undervisningsmaterial och arkivtips. Det första temat som läggs ut är ”Ryska revolutionen”. Som källa för denna finns militärattachérapporter från Petrograd, som Petersburg kallades vid denna tid. Sådana rapporter skrevs av utskickade officerare för att förse den svenska militärledningen, Förvarsstaben, med information som kunde vara av intresse för det svenska försvaret om vad som hände i andra länder. De skickades sedan in till Förvarsstaben, vilket innebär att de i dag är just i Förvarsstabens arkiv i Krigsarkivet de finns sparade.

Petrogradrapporterna talar om skottlossning i staden, om militärens agerande och om vad som kan tänkas hända härnäst. De ger ett mycket dramatiskt och omedelbart intryck.

Som undervisningsmaterial finns dels ett antal frågor, bland annat rörande källkritiska aspekter och nutida paralleller, dels en artikel och en Powerpoint-presentation som historielärare ställt samman och använt i sin undervisning. Tanken är att lärare ska bjudas in att skicka in undervisningsmaterial de tar fram utifrån

de källor som visas, för att också det ska kunna läggas ut och kunna komma andra lärare till del. Undervisningsmaterialet kommer förhoppningsvis alltså att växa i omfång. Likaså kommer också antalet källor ska öka, och med dem förstås nytt undervisningsmaterial. Lärare får gärna komma med önskemål om källor som skulle kunna vara lämpliga för detta. Flexibilitet och lärares medverkan är alltså en grundläggande tanke bakom upplägget.

”Första världskriget på webben” är utarbetad av Riksarkivet och Globala gymnasiet i samarbete. Materialet är riktat till både gymnasium och högskoleutbildning.

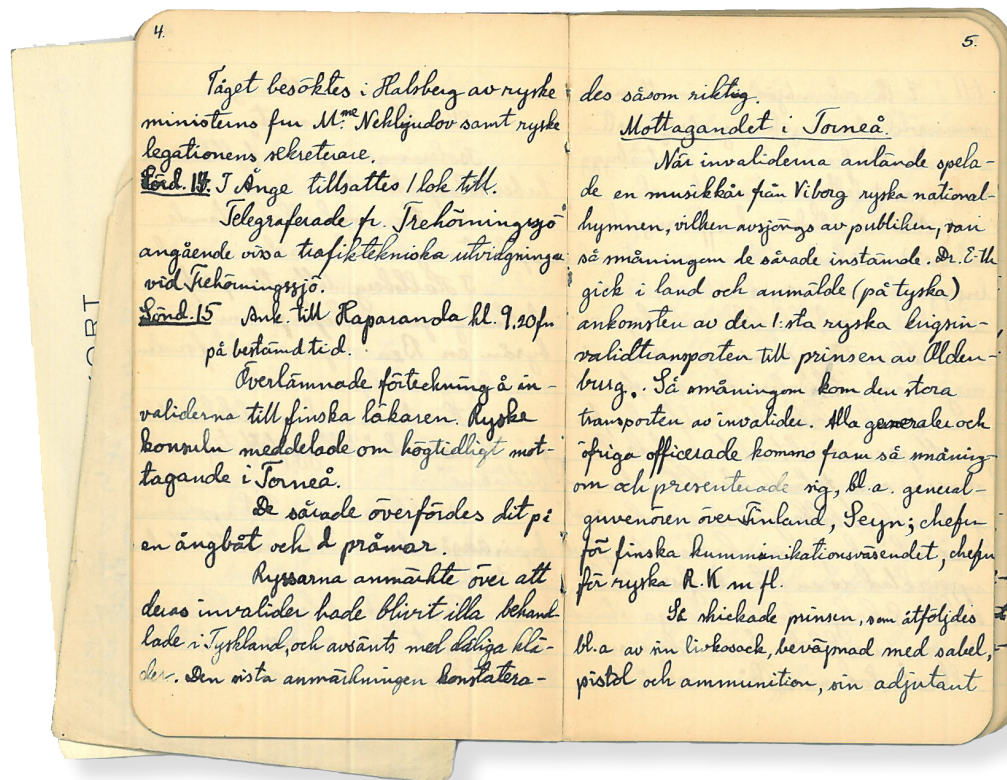
Människorna träder fram ur arkiven

Vad kan det då vara mer för arkiv och källor som kan vara relevanta i fråga om första världskriget? Och hur kan de användas? Låt oss titta på några exempel från Krigsarkivet.

En av dem som där lämnat ett privatarkiv efter sig är den svenske officeren Erik Testrup. Denne deltog under krigsåren i flera militärövningar runt om i landet, bland annat i Skövde, som fotot visar. 1917 blev han dock även kommenderad att resa till tyska västfronten för att kunna rapportera hem om situationen där.

Fotot från Testrups arkiv kan förstås användas av lärare och elever för att diskutera kriget, militärens agerande eller helt enkelt tiden och samhället kring 1914-1918. Men fotot visar också att övningen i Skövde gjordes med ”friv. automobilkåren”. Hur var egentligen det svenska försvaret uppbyggt? Vilka frivilliginsatser gjordes? Skulle sådana vara tänkbara i dag?

En annan utgångspunkt kan vara officerarnas uniformer, och framför allt uniformsmössor, vilka ju har en klart ålderdomlig prägel. Likaså är det bara manliga officerare på bilden. Första världskriget brukar, som nämnts, i många hänseenden betraktas som en historisk vattendelare, som gav utvecklingen mot ett modernare samhälle fick en stark skjuts framåt. På vilka sätt gällde detta Sverige? Och vad är det egentligen som

Den 15 augusti 1915 antecknade sjukvårdaren Harry Ekeroth i sin dagbok: "Överlämnade förteckning å invaliderna till finske läkaren. Ryske konsuln meddelade om högtidligt mottagande i Torneå. De sårade överfördes dit på en ångbåt och 2 prämar." Källa: Krigsarkivet, Carl Christian Ekeroths arkiv, volym 2.

gör att en och samma händelse eller situation kan leda till förändring i ett fall, men inte i ett annat? Varför var exempelvis kriget en viktig förklaring till att kvinnlig rösträtt infördes i Sverige 1921, medan det skulle dröja många decennier innan kvinnor fick inneha samma militära tjänster som män?

Fotot från Testrups arkiv kan alltså användas som en direkt källa - antingen som en berättande källa (det vill säga, vad är det för avsiktlig information som förmedlas i källan? ...är denna information trovärdig?) eller som en kvarleva (vad kan vi utläsa av källan som ett tidsdokument?). En tredje, helt annan användning, är slutligen att använda fotot som en illustration (exempelvis, vilka paralleller kan vi dra till nutida fenomen/händelser?).

Ett andra privatarkiv i Krigsarkivet är Carl Christian

Ekeroths. Han var under kriget fördelningsläkare och tjänstgjorde på de invalidtåg som passerade det neutrala Sverige för att utväxla sårade och sjuka soldater mellan fångläger i Ryssland och Tyskland. I arkivet finns bland annat foton och andra handlingar. Den här krigsdagboken är ett exempel, skriven av Carl Christian Ekeroths son Harry, som tidvis tjänstgjorde som sjukvårdare. Anteckningarna kan säga oss en hel del om de svenska relationerna till våra grannländer vid tiden för kriget, och om den svenska neutralitetspolitiken som då fördes. Men de kan också väcka frågor om hur Sverige bör förhålla sig gentemot krigförande stater och individer från krigsdrabbade länder - också i vår närhet - i dag.

Handlingarna i Krigsarkivet kommer från svenska militära myndigheter eller privatpersoner. Det inne-

Som svensk militärattaché stationerad i Paris under första världskriget fick kapten Stig Rålamb på nära håll möta också krigets civila offer. Källa: Krigsarkivet, Stig Rålamb's arkiv, vol. 4

bär att de framför allt rör svenska förhållanden och personer. Men det finns även handlingar som berättar om situationen i de direkt krigsdrabbade områdena. Militärattachéer utplacerade i flera av de dessa länder hade exempelvis som uppgift att samla information om läget och rapportera hem.

En av dessa militärattachéer var kapten Stig Rålamb, som var placerad i Frankrike. I hans efterlämnade arkiv finns exempelvis en rad foton från staden Badonviller i nordöstra Frankrike, som drabbats mycket hårt av strider i början av 1915. Ett av dem visar änkan Garnier, som förlorat sin man i strid och sin far, den sistnämnde hade tagits som gisslan av tyskarna och skjutits. Kvar hade hon endast sitt barn.

Fotot kan givetvis läggas till grund för en diskussion om hur kvinnor och barn drabbades av krig – och hur

de drabbas i dag. Vilka konsekvenser fick det för civilbefolkningen på omedelbar och längre sikt? Hur bör vi i Sverige i dag agera för att hjälpa människor som drabbas av krig?

Samtliga källor kan, och bör, förstås också diskuteras ur ett källkritiskt perspektiv. I vilka sammanhang togs foton, och vem och i vilket syfte? Kan det påverka hur bilden ser ut? Varför och för vem skrev Testrup sin dagbok? Hur påverkade den samtidigt han levde i det han skrev? Varför finns dessa källor i Krigsarkivet i dag? Vad saknar vi i arkiven från denna tid?

Arkivens betydelse som historiska källor kan som sagt inte överskattas. Det är därför också ett av Riksarkivets uppdrag att se till att de tillgängliggörs och blir kända, och ett särskilt fokus i detta arbete ligger på skolorna. Riksarkivet består av de tre Stockholmsavdelningarna Marieberg, Arninge och Krigsarkivet samt sju landsarkiv – i Göteborg, Lund, Vadstena, Uppsala, Visby, Östersund och Härnösand. Ett besök på någon av dessa kan vara ett bra sätt att visa elever vad ett arkiv är, vilka möjligheter det innehåller och vad källkritiskt tänkande innebär. Likaså erbjuds undervisningsmaterial på Riksarkivets hemsida, och - för lärare - också möjlighet att vara med att påverka hur detta ska se ut.

Kontakt på Riksarkivet rörande ”Första världskriget i arkiven – vad kan vi lära oss av historien?”:

maria.gussarsson-wijk@riksarkivet.se.

● Text: Maria Gussarsson, Krigsarkivet